

L. H.

Korte Betænkning

over

den nu regierende

Dvæg = Syge

med

nogle œconomiske Anmerkninger.

Den store Dvæg-Syge, som har udsprede sig over de fleste Europæiske Lande, og hvormed i sær dette Rige samt Forstendommer en lang Tid har været plaget, er en af de mærkværdigste Ting, som udi nogle Seculis er hendet, saa at deraf kand gives Anledning til en Epoque udi Chronologien, ligesom man tilforn har regnet Tiden fra den sorte Død: Jeg siger, at det er een af de mærkværdigste Hændelser, og det een Deel i henseende til dens Almindelighed, saasom den største Deel af Europa dermed har været og endnu er befænget; een Deel i henseende til dens Hæftighed, saasom den gemeenligen har foraarsaget en hastig og total Ddeleggelse, hvor den er kommen, endelig ogsaa i henseende til dens Ubegribelighed, saasom den har fornykket de Naturkyndiges Concepter, og været for dem ligesaadan Piinebænk, som Maanens Gang for Astronomis. Thi aldrig have Physici taget meer Feil udi deres Gissninger, og Medici meer i deres Recepter. De Præcautioner, som syntes nyttige paa et Sted, befandtes skadelige paa et andet Sted, og hvad som her har været en Lægedom, har der været en Gift, som des hastigere befordrede Dvægets Død. Dette har givet

C c c

vet Anledning til hæftige Tvistigheder om Sygdommens Natur og dens Ursag. De fleste have holdet for, at det er en ordinaire Contagion, saasom al Pest fandt forarsage adskillige og forunderlige Symptomata, og derfor have adskillige Navne. Nogle have lignet den ved den Contagion, som grasserede udi det 14de Seculo, og strakte sig over vor heele Hemisphere. Den samme siges at have haft sin Begyndelse udi de Nordlige Parter af China, og at være forarsaget af Heede og stinkende Damper, som steege op af Jorden, fortærede alting indtil Træer, ia befængede Luft en saaledes, at man saae nedfalde smaa Slinger og andre giftige Insecter. Men de som have givet nye Navn paa den nu-regierende Dvæg-Sygdom, have mærket, at den ingen ret Analogie har enten med den saa kaldet Sorte Død eller med andre ordinaire Contagioner. Den haver vel nogen Overeensstemmelse med den første, efterdi den samme saavel som denne befængede den største Deel af Europa. Men Forskiellen er denne, at da den Sorte Død ødelagde levende Creature indtil Træer og Planter, saa har denne derimod alleene angrebet Horn-Dvæg, uden at beskadige enten andre Dyr eller Mennesker. Den anden Forskiel er, at da bemeldte almindelige Død eller andre sædvanlige Contagioner sparer den halve eller i det ringeste den tredie Deel af Dyr eller Mennesker, saa har denne gemeenligen giort reent Bord, hvor den er kommen, saa at paa de fleste Steder er intet levnet, uden maa skee en Kalv eller gammel Koe, og har man set Herregaarder, hvor en heel frisk Besætning udi 24. Timer er bortdød. Videre, andre Peste rase hastigen ud, saasom det er alle heftige Svagheders Natur, at jo stærkere de regiere, jo snarere faae deres Regimente Ende, og man derfor har mærket, at en Pest ikke regierer længere end nogle Maaneder, eller i det høieste et Aar paa hver Sted, men denne Dvæg-Syge derimod har raset nogle Aar udi hvert Land og i en hver Province, og ved Tiden intet har tabt af sin Styrke, saa det synes, at det ligesom ved Guds beslattede Raad er beskikket, at alt Horn-Dvæg skal forgaae. Det er just disse tvende Hendelser, som gjøre denne Svaghed saa mærkelig frem for andre som er at finde udi Historier, og forarsager, at den graverer meer end andre Contagioner; thi den borttager

ger ikke alleene alting paa eengang, men endogsaa lader sig indfinde paa nye, hvorved Landmanden taber ikke alleene sin Belsærd, men endogsaa alt Haab om videre Opkomst; saasom den, der haver nogen Kræfter, ikke tør forsyne sig med nyt *Qvæg*, efterdi Erfarenhed har viiset, at den sidste Besætning har haft samme Uheld som den første. Hvorpaa Holland fornemmelig viiser Exempel, hvor denne *Qvæg-Sygdom* har grasseret udi 6. Aar. Kort at sige: denne *Sygdom* har i henseende til dens Selsomhed forrykket saavel Landvædens som Medicorum Concepter, saasom de første ikke have fundet tage nogen Measures udi deres Oeconomie, og de sidste have ikke vidst, hvad de om *Sygdommen* skulde dømme. I henseende til Landmanden ere forestillede selsomme og bedrøvelige Scener. Man turde ikke holde paa *Qvæget*, som man frygtede strax at miste, og man kunde ikke sælge det, efterdi man kunde ikke faae det betalt: thi, jo mindre deraf blev tilovers, jo meer faldt Præisen, saa at *Qvægets* Nærhed, som ellers skulde foraarsage dyr Tid, har foraarsaget saadant Kiøb, saa at mange besluttede heller at staae deres Eventyr, end at sælge med alt for megen Skade. Aarsagen dertil var, at de fleeste strømmede med deres *Qvæg* til Kiøbstæder og Markeder, for i en Hast at sælge, hvad de frygtede ellers reent at miste: saa at derfor en Tidlang vore Slagterboder ey have været forsynede med meere Kiød, efterdi alle vilde sælge, ey heller med bedre, efterdi Creaturene aldrig havde haft bedre og overflødiger Græs gang.

Hvad Medici angaar, da have denne *Sygdoms* Symptomata gandske forvildet dem. Hvad Dom de have fældet; hvad Concept de have gjort sig om Svagheden, til hvilken Classe de have søgt at henføre den, og hvad Aarsag de dertil have givet, saa have de fundet deres Theses ansægtede af Objectioner, som de ikke have fundet besvare. De som her i Landet have givet nye Aagt paa *Sygdommens* Symptomata, have mærket, at somme ere fundne indvortes ubestadigede, andre at være døde af Lænde-Blod, Forstoppelser og saadanne Svagheder som længe samles paa: thi man har udi nogle fundet haarde Materier, i andre temmeligen store Orme, hvilke ikke fandt aflæs udi en Hast og udi saa mange Hoveder just paa eengang.

Det samme fand og siges om Galdens Overflod, som den sidste trykte Recept fornemmeligen tilskriver Svagheden. Af de første Anmærkninger fand sluttes, at det har været en Pest: thi saa mange friske Creatures hastige Død tillader ikke at falde paa andre Tanker, helst saasom Sygdommen har ligesom en fiendtlig Krigsmagt marcheret igiennem Landet fra et District til andet. Den yttrede sig her i Siæland først i Wordingborg Amt, hvor den ødelagde alting, og siden deelede sig ud i visse Greene, hvoraf een strakte sig mod Riege, en anden mod Ringsted: hvilket naar man estertænker, da synes Haertfœckers hypothesis at være antageligt, som holder for, at Pest forarsages af smaa giftige Insecter udi Luften, hvilke dræbe ved deres giftige Sting; og holder han for at samme Insecter fødes og avles udi visse Asiatiske Lande, sær udi det Asiatiske Tartarie eller det nordlige China, hvorfra man mærker den store Contagion, som grasserede udi det 14de Seculo, at være kommen: dog er dette herved mærkverdigt, at, endskiont saadan Pest haver sin Oprindelse udi Asien, saa er dog Indien derfor befried, hvor vel Indianerne ere plagede med andre Sygdomme, som ere lige saa slemme. Denne Hypothesis om Insecter bestyrkes af Pestens adskillige Virkninger og Egenstaber; thi der er Mennecke-Pest, Dvæg-Pest, Hæste-Pest, Faare-Pest, Træers og Planters Pest, saa at alleene visse Species af Creature angribes, da alle andre ere befriede. Man fand heraf slutte, at det er migrationer, som bestaae nu af et slags Folk, nu af et andet, og at disse Insecter, som nu grassere, ere eene Buphagi, eller saadanne, der finde meest eller eene Smag udi Orskiod, og at de derfor gaae andre Dyr og Mennecker forbi. Erfarenhed viiser, at adskillige Dyr holde sig alleene til en vis slags Føde: Silke-Orme leve af Morbærblade, Bier af Blomster &c. er derfor troeligt, at hvis samme Dyr vare udi stor Mængde og derhos giftige, vilde derved Morbær og Blomster Pest forarsage, uden at andre Planter, Træer eller Dyr vilde beskadiges. Hvis man ikke legger denne Hypothesin til Grundvold, er det ubegribeligt, hvi Sygdommen alleene hefter sig ved visse Species af Creature, uden at anfegte andre, hvilket maatte skee, naar man efter den berømte Willis eller andre Naturkøndiges Meening vilde derivere saadan Contagion af Luftens Forraadnelse: thi man har erfaret undertiden en

Art af Pest, som træffer Høns alleene, uden at angribe andre enten tamme eller vilde Fugle. Intet er meere forunderligt og herudi meere speciel, end hvad den lærde Engelske Medicus Friend in Hist. Med. har antegnet om den bekiendte Svaghed, som haver faaet Navn af Sudor Anglicus, eller den Engelske Sveed: nemlig at den angreeb ikke uden rette indfødde Engellænder, saa at fremmede intil Skotter, som paa samme Tiid opholdte sig udi London og andre Engelske Stæder, vare uansøgte: Indfødde Engellænder derimod døde deraf, endskiont de opholdte sig udi Frankrige. Jeg skulde dog ikke have dristet mig til saadant at anføre, hvis jeg ikke havde en saa anseelig Mand til garand. Hvis Relationen er rigtig, saa flyder deraf, at denne Engelske Sveed er forarsaget af giftige smaa Insecter, som have fundet en særdeles Delice udi Engelsk Kiød, og af lutter Kiærlighed til Nationen have gjort saadant Nederlag: og kunde i saa Maade enhver Engellænder sige med den Franske Poët:

A force de m' aimer, tu me rends miserable.

Dette vil jeg dog lade staa ved sit Værd: iligemaade den Gifning, som en Landmand af mine Benner haver gjort over denne Dvæg-syge, nemlig at fullede Køer beginge sig bedre end hornede: Vist nok er det, at han alleene af Curiositet og ved et Indfald havde tillagt sig en Besætning af fullede Køer uden Horn, og at Sygdommen i nogle Maaneder rasede allevegne rundt omkring hans Gaard, uden at beskadige et eeneste Hovde af Gaardens fullede Besætning. Jeg for min part reflecterede dog intet derpaa, men tilskrev denne Conservation en pur Hendelse; og visede endelig Udfaldet, at jeg ikke tog feil. Jeg holder mig alleene til det som beviises af daglig Erfarenhed, nemlig, at de fleeste Contagioner angribe ikke uden visse Species af Dyr, og at man derfor letteligen kand bevæges til at følge den Hypothesin om giftige Insecter, hvilke enten maa være af den Natur, at de søge alleene Hornkvæg, som deres rette Føde, eller efterdi deres Gift er alleene dødelig for Dyrn: thi man veed, at der er adskilligt, som dræber et slags Dyr, og derimod er en Føde og Lægedom for andre.

Derimod indvendes vel tvende Ting: 1.) Hvorledes det kand være imueligt, at Insecter, der ere saa smaa, at de ikke med Menneſkets Dyne kand sees, paa nogle Timers Tid kand sælde stærke Dvæg, og som er bevæbnede med tykke Hude. 2.) Spørges, hvi Sygdommen, hvis den er forarsaget af saadanne Insecters Marche, som foregives, i en Hast er sprungen fra et Sted til et andet, saa at visse imellem liggende Districter ere blevne urorte. 3.) At den mest raser om Vinteren, der ellers dræber Utsøi. Til det første kand svares, at disse Insecter kand trækkes ind med Dvægets Ulande, saa at Indvoldene dermed i en Hast kand blive opfyldte, og at de derfor ikke have fornøden at bore sig igiennem Huden. Hvad den anden Indvending angaaer, da styrkes heller derved, end svækkes denne Thesis: thi hvis Sygdommen kom af Luftens Forraadnelse, kunde saadant Spring ikke gøres fra et Sted til et andet uden at befænge de imellem liggende Steder. Derimod, naar statueres saadanne flyvende Arméer udi Luften, er dette Phænomenon let at begribe, ja lige saa let, som man kand fatte, at en Bande af Rovfugle kand, efterat den har giort Nederlag paa Høns og Gæs udi een Landsbys, flyve den nesthosliggende forbi, og falde paa nye ned udi en anden langt fraliggende Landsbys. Tilmed kand saadanne giftige Insecter, som udi Mængde hænge udi uldene Klæder, være med saadanne Klæder bragte til et langt bortliggende Sted, hvor Hornqvæget af dem er bleven infesteret. Alt dette bestyrkes af det som fortælles om et Hæstedecken, der blev ført fra et befænged Sted, hvilket da nogle Køer lugtede til, bleve de strax anstufne og døde; item af visse blaae Skyer eller Taager, som nogle foregive sig at have seet nedfalde af Luften, og at mortalitet strax derpaa er fulgt. Thi det er gandske rimeligt at slutte, at slige Taager have bestaaet af en Sværm af saadanne Insecter. Hvad den 3die Indvending angaar, nemlig, at denne Sygdom mest har raset om Vinteren, som ellers dræber alt Utsøi, da kand disse Insecter være af saadan Natur, at Kulden ikke skader dem: Thi man seer jo utallige smaa Dyr, helst udi Vandet, at conservere sig om Vinteren.

Ja denne Meening om giftige Insecter, hvorved visse slags Contagioner forarsages, grunder sig ikke allene paa probable Gisninger, men

men endogfaa paa Erfarenhed. Chevalier de Forbin anfører udi sine Memoires herpaa et merkeligt Exempel: nemlig, at, da han paa sin Reise fra Siam til Europa var henved 8. Miile fra Massulipatan, blev man var ved Kysterne en sort tyk Skye, som man frygtede at være Tegn til Storm: Da den nærmede sig til Skibet, blev den befunden at være en Sværm af utallige Fluier, hvormed saavel Skibs-dækket som det heele Hav blev bestrøet. Fire Miile fra Staden saae man en Skye, som skjulte alting saaledes, at man ikke kunde see uden Spidsen af Biergene. Da man landede merkede man at det og var en Sværm af Fluier, skiondt de udi Skikkelse differerede fra de forrige. Chevalier de Forbin som med nogle Folk udi en Sluppe lod sig sætte udi Land, fandt ved sin Ankomst Staden fast øde, og fik han da at vide af de Overblevne, at saadan Desolation var foraarsaget af Pest. De fleeste af hans Folk som havde været med udi Sluppen, døde og strax derpaa: Han selv med nogle faa cureredes igien ved stærk Sveeden, men alle de som brugte Nareladen, omkomme. Alt andre Contagioner ikke kand sees som denne, maa reise sig deraf, at Infecterne maa være mindre, ja saa smaae, at de end med Microscopiis ikke kand sees. Man beloe udi den sidste Kiøbenhavnske Menneske-Pest een af vore Medicis, som betienede sig af et Microscopio udi de Syges Kame-re, for at see om hand enten udi Atmosphæra Corporis eller de Syges Nande kunde distingvere noget Utsø: Men Ukyndighed foraarsager at man beleer alt hvad som rimeligt er, naar det er usædvanligt.

Naar man nu legger alt dette ovenanførte sammen, bestyrkes deraf den Hypothesis om giftige Infecter, der søge Hornqvæg alleene som deres ret og behageligste Føde, eller som ere eene giftige for de samme. Derimod synes denne Meening at til intet giøres, naar man betragter alle de Symptomata, som ved denne grasserende Dvæg-Syge have været mærkede; thi derudaf kunde man slutte, at det ingen Pest har været, men at man kunde heller henføre Sygdommen til ordinaire Svagheder, som ere enten samlede af forderved Foer eller andre Marsager, og som aarligen paaafkommer Dvæget, men udi disse Marsager har været meere almindelige, end de pleie. Det flette Foer,
som

som førend Sygdommen begyndte, her i Landet blev indhøstet, synes og saadant at bestyrke. Thi man kunde holde for, at Dvæget deraf har samlet paa den Svaghed, hvoraf det Tid efter anden er bortdøet. Sygdommens Langvarighed, som paa visse Steder udi nogle Aar har raset, synes og at tilkiendegive, at det ingen Pest har været, saasom Erfarenhed viiser, at Contagioner og saadanne hidfige Sygdomme ere gemeenligen lige saa korte som de ere hidfige, og at de ikke regiere længere end nogle Maaneder paa hvert Sted. Saasom nu denne Dvæg-Syge har været af saadan Beskaffenhed, og den haver haft Symptomata, som baade give og ikke give tilkiende Pest, saa have vore Medici og Naturkyndige været gandske raadvilde, og tilstaaet et non plus ultra for deres Videnskab, og derforø lidet eller intet befattet sig med Lægedom derimod; hvorudi de syntes ingen Uret at have, saasom de af Sygdommens Irregularitet ingen Definition have kundet give derpaa, og man maa lære at kiende en Fiende, førend man bevæbner sig imod ham. Men, saasom gemeenligen størst Activité findes hos Folk, som intet forstaar, og som ingen ævne have til at giøre noget rerkskaffent, saa have derimod alle Markskriere og u-graduerede Doctores været i Bevægelse, og Landet er bleven opfyldt med Recepter, hvoraf enhver fører Titul af tilforladeligt og experimentered Medicament, skjønt da experimenterne skulle giøres, intet vilde holde stik. Vel er sandt, at nogle ved Attester kunde viise, at deres Recepter paa et og andet Sted havde haft nogen god Virkning: men Ulykken var, at de ingen Kraft havde paa andre Steder; saa at Landmænd omsider besluttede at lade alting komme an paa Guds Forsyn, og alleene at tage den præcaution at separere deres Dvæg fra andre, hvorved adskillige ere bleve hidindtil reddede.

Hvad man med nogen Sikkerbed herom kand domme, er dette, at denne Sygdom har været en Samling af en extraordinaire Contagion, enten den maa tilskrives giftige Insecter, Luftens Forraadnelse, eller Damper af Jorden &c. og af ordinaire aarlige Svagheder tillige, saa at et Hoved udi en Besætning er død af Pest og et andet af Lændebloed, Forstoppelser eller anden sædvanlig Svaghed, eller og
af

af begge tillige ; hvilket har givet Anledning til den Forvildelse, som i alle Præcautioner have været tagne, og at mange Penge paa Recepter forgiaeves ere spildte, efterdi adskillige have meenet, at de Recepter, som med nogen Virkning ere brugte for de ordinaire Svagheder, skulde og hielpe for Contagionen, hvorudi Hoved-Ulykken har bestaaet ; Thi man maa gjøre saa mange Indvendinger herimod, som man lystet, saa giver dog den store og hastige Mortalitet, som paa visse Steder er merket, hvor en heel gandske frisk Besætning udi 24. Timer er styrtet, tilkiende, at det maa være en stærk og hæftig Pest tillige med de ordinaire Svagheder, som dermed concurrere, for at befordre en totale Destruction. Jeg siger en totale Destruction : saasom der neppe skal findes Exempel udi Historien paa en saa hastig og stor Mortalitet, der ligesom en Kræft udbreder sig i alle Landets Parter, og fast intet levner, hvor den kommer. Udi den trykte Recept, som kom for Lysen den 22. Novembr. tales om Sygdommen, som paa et og andet Sted har yttret sig her i Landet. Om Recepten er probat kand jeg ikke sige : Erfarenhed alleene viiser des verre, at Historien ikke er grundet paa gode Memoires, thi paa samme Tid, som der mentioneres om Sygdommen som har yttret sig paa et og andet Sted udi Landet, fandtes allerede paa min Catalogo over 60. Herregaarde, hvor fast alle Besætninger vare reent bortdøde ; Hvorudover naar man betragter, at Siælland har kun 14. Miile udi Længden, man med Billighed kand tale om en totale Ddeleggelse, og sige at aldrig nogen Pest udi kortere Tid har stærkere raset.

Saasom denne store Calamitet er indfalden just paa samme Tid, da den forfærdelige Comet lod sig see, ere Folk over alt blevne bestyrkede udi deres gamle Overtroe om Cometers Betydelse og Virkning ; og kand man ikke fortænke Almuen, at den ved saadan Hændelse falder paa de Tanker, efterdi man forhen har seet fornuftige Skribentere og de største Historici at gjøre Cometer til Forbud eller Aarsag til langt mindre Hændelser, som til Krig, til store Herrers Dødsfald, til Vandflod, til Ildbrand og andet deslige. Thi skulde

Cometer paatage sig saadanne vittøftige Reiser, for enten at forarsage eller at tilkiendegive en Uheld, saa kunde man sige, at intet uden saadan total og almindelig Calamitet, hvis Lige udi nogle Seculis ikke er hørt, hertil kunde være nogen Motif: men herved er at mærke, at bemeldte Comete fandt ansees hverken som Marsag eller som Forbud for denne Uheld; ikke som Forbud, efterdi Svagheden paa visse Steder havde længe raset, førend Cometen aflagde denne Visite, med mindre man vilde slutte, at Cometen havde taget Feil i sin Marche-Route, og at den havde forestillet sig Beyen længere end den var: En heller fandt den ansees som Marsag, og dømmes, ved sin Influence saadan Uheld at have forvoldet, efterdi Naturkyndige have observeret, at den var saa langt fra vor Jordkugle, at den ingen Paralaxin havde. Hvorudover man bør holde for, at hverken denne eller andre Cometer gaar i saadanne Grinder.

Man søgte i Begyndelsen ved adskillige Anstalter at standse denne Svagheds Fremgang: Man søgte ved Posteringer at hæve et Districts Communication med et andet; utallige Recepter bleve og brugte: men intet kunde hjælpe; hvorudover man omsider overgav sig udi Guds Hænder, og lod det ankomme paa den Guddommelige Forsyn. Gud er i saadant og andre Tilfælde den eeneste Læge. Han fandt udi et Øyeblik, naar Svagheden er udi sin største Force, stumpe dens Braad og gjøre den gandske Magtesløs; og skeer saadant gemeentligen ved en Influence udi Luften, hvorved Sygdommen, enten den reiser sig af fordærved Luft og af jordiske Vapeurs eller af giftige Insecter, forsvinder. Saaledes mærkede man, da Holland for nogle Aar siden var plaget med Orme, som truede det heele Land med Undergang, at paa eengang alt det skadelige Udsy af sig selv bortdøde.

Det var i den henseende, at, endskjønt jeg haver haft mange Recepter, som alle holdtes for useilbare, jeg dog ikke har communiceret nogen til mine Bønder; jeg har formanet dem alleene at være betænkte

betænkte paa hvorledes de i Fremtiden, naar Sygdommen eengang ophørde, kunde reise sig af denne Skade igien. Mine Raad bestode fornemmeligen derudi: at holde paa deres Kalve, hvoraf mange selges nyefødde for samme Priis som et par Kyllinger; thi det er ved Horn-Dvæggets Mangel igien skal erstattes, om de blive conserverede, og hvis de doe tillige med Dvægget, saa er Forliisen ikke pro tempore stor.

Dette maa i Algt tages saavel paa de friske som svage Steder: paa de friske Steder for at have noget til at overlade til de defolerede Gaarde, og paa de svage Steder, at de kand have noget af det Overblevne til Opvært. Og, saasom Riødet, naar Sygdommen engang ophører, vil blive dyrt, da intet udi denne Tilstand at slagte, som er ungt, men at lade alting komme til sin Vært. I saa Maade kand Odeleggelsen ikke blive saa stor, som man forestiller sig, alleene Slagterboderne ville præsentere andre Scener, og i Steden for Drekød broderes med Faare- og Svinekød, samt med Gies, Høns, Vender og andre Fugle. Landmandens Handel vil i saa Maade ey heller gandske ophøre, men heller forandre Skikkelse. Hvis man mærker, at Landmænd og Bønder saadant ikke ville i Algt tage, er fornødent ved en Forordning, ved Markeder at erklære for contrebande Vare, Kalve, Lam, Gieslinger, Kyllinger, Griise og andre deslige smaa Creature, og det indtil man i Tidens Længde kand tillegge sig Horn-Dvæg igien, og alting kand komme udi forige Stand. Jeg tilstaaer vel, at alle Græsgaarde, hvis Indkomster hæves meere af Stude og Hollænderie end af Korn, i denne Tilstand ville komme udi slet Priis, og at saadant Hull ikke saa hastigt kand tilstoppes. Det vil derfor blive raadeligst, at de beslitte sig paa Schæfferier og Stutterier, for ved Faarene nogenledes at bøde paa Mangel af Roe-Melk og Dyr-Riød, og ved Handel med Hæste at bøde paa den gamle Stude-Handel: Thi Græsgang vil udi nogle Aar herefter blive overflødig, og det Græs og Høe, som de mange Stude forhen har fortæret, vil komme Besterne til Pas, som de fleeste forhen maatte om Sommeren af Mangel paa Græs udsette paa Leie-Soer. Ikke at tale om at ved Heste-Møg nogenledes

kand erstattes den Mangel til Jordens Giødning, som Koemøgs Fattelse vil forarsage. I det øvrige er den Frygt for Jordens Giødning ikke saa betydelig, som man forestiller sig; Thi Jordan kand saa hastig ikke gøres ufrugtbar, og de fleste Proprietarier have Forraad paa Giødning til en Tidlang. Udskillige opmuntredes af denne min Catechisation, og ginge trostede bort: Men nogle vilde ikke lade sig troste, men raabte paa Smør og Melk, som er dette Lands Hoved-Føde. Jeg foreholdt dem derpaa, at Mennesket lever ikke alene af Smør, og anførte Exempler af mange Nationer, som bruge lidet eller intet deraf: Een Deel efterdi de derudi ikke finde saadan Himmel-smag, som vore Nordiske Folk, een Deel ogsaa, efterdi de holde for, at Smør formeerer Galden, og at den umaadelige Smør-æden forarsager at de Nordiske Folk ere meere choleriske end andre. Videre sagde jeg, at saasom Smør er ikke saa meget Føde, som Fødens Vehiculum, der bruges til at faae Maden til at glide med, saa kand man til en Tid betiene sig af andre Slags Saucer, som kand have samme Virkning; Thi, ligesom man kand saa kaagt Kiød til at glide uden Smør, saa kand man og hitte paa noget Raad med steegt Kiød, om det ellers skal holdes for en absolut Fornødenhed, at Kiødet skal steege. Vehiculum til kaagt Kiød er Koer, Rødder, Raal, Senep, Peberød og andet Hauge-Væxt. Den store Priis, som Smørret vil komme udi, kand forarsage, at Bønderne, som over alt forsømme deres Hauger, herefter vil blive bedre Urtegaards-Mænd: Thi Erfarenhed viiser, at Røden har været Mesterinde udi de fleste gode Ting. Ingen uden de som have forsøgt det, veed af hvilken Imporrance Urtegaardsmandskab, Biekuber og andet deslige er for Bønder og Landmænd. Og maatte jeg gierne vide, om man ikke kunde faae Brød til at glide, saavel ved Honning, Sirup og Mied som ved Smør. Smørrets Mangel kand ogsaa drive vore Nordiske Folk til at omgaaes noget bedre deres Kiød, hvilket de gemeentligen kaage og steege saa længe, indtil al Saft og Kraft er borte, forladende sig paa Smørret, som maa bøde paa saadan Handtering; hvilket en Engellænder ikke har nødigt, efterdi hand steege og kaager Kiødet saa, at det beholder sin Kraft, saa at derfor ved det første Skaar, som gøres derudi, Sædet opfyldes med Saft. Disse

Opmune

Dymuntringer syntes de fleeste at være trestelige ; Smørrets Mangel stod dem meest for Hovedet, hvilket er som Siælen udi de Nordiske Folkes Føde, og uden hvilket de meene Verden ikke kand bestaae : Thi de befatte under det Ord Smørrebød alt hvad som Jorden og Havet til Bøye bringer, saasom intet holdes ædendes uden det er syltet i Smør : og derfor, naar de invitere til Giestebud, byde de gemeenligen paa et Smørrebød ; Man veed ogsaa, at Smørret gjør fast den fjerde Deel udi en Huusholdning. Men Smørtanden maa udflaaes, og vore Smør-ædere maa til en Tid renoncere paa den Belyst, og bilde sig ind, at de ere udi Frankerig, Spanien eller Italien, hvor man mærker, at de af vore Landsmænd, som reise udi samme Lande, have levet uden Smør, og med fuldkommen Helbred ere komne tilbage.

Jeg siger, at denne almindelige Mortalitet kand drive Bønder til at anlegge sig mange Ting, som hidindtil i Landet have været forsømte, som Kaalet og Frugt-Hauger, Køer, Rødder og anden Gevært, og det efter Fremmedes item vore Amager-Bønders Exempel, hvilke kand sige, af hvilken Importance saadant er, og hvad det hjælper paa en Huusholdning. Den kand ogsaa lære dem til at bruge adskillige andre ædendes Varer, som man uden nogen naturlig Narsag, men alleene af Sædvane og Indbildning haver Afstkye for. Den fattigste Bonde skulde heller hungre og tørste til døde, end betiene sig af Hoppe-Mælk, som dog er en Delice for visse Orientaliske Folk, ja saa stor, at de finde bedre Smag derudi end udi Koe- og Saare-Mælk. Indbyggerne udi Finmarken betiene sig af Rindsdyrs-Mælk, og trives deraf ligesaavel, som vi af Koe-Mælk. Hvad Riød angaar, da er og adskilligt, som kunde spises, men af puur Bane, Indbildning og Overtroe vrages. Jeg for min Part tog ikke i Betænkning at spise Orne, Høge, Strandmaager, Krager, Ravn, item Ulve og Bjørne ic. hvis jeg var paa de Steder, hvor de findes, og hvor de dræbes alleene for at dræbes. Ja mig synes, at det man nu med mindre Scrupel kunde slagte adskillige Creature, som vi underholde, skönt de ere alleene til Incommoditet, end Køer, Orne

og Faar, som klæde og føde os, som gjøre vor Arbeide, og som Taknemmeligheds Lov byder os helst at spare. Naar det er Mennesket tilladt at slagte og æde Creature, saa raader Fornuften at betiene sig helst af dem, som ere meere til Incommoditet end Nytte; Thi, om Tallet af visse Dyr, hvormed ere opfyldte alle Huuse, endogsaa fattige Folkes, der neppe have Føde til dem selv og deres Børn, blev formindsket, tabte Stæder og Lande intet derved. Man vil dog ikke haabe, at Mangel paa Kiød skulde blive saa stor, at man skulde nødes til ufsædvanlig, skiont ædendes Spiise. Thi hvis Gud af Naade vil conservere Bondens mindre Creature, og velsigne de Schæffier, som Landmænd maa i denne Tilstand tillegge sig, kand man bekomme saa meget Kiød, at man til en Tid kand leve, om ikke paa Engelsk saa dog paa Fransk eller Italiensk. Min Betænkning sigter ikke heller til at recommendere usædvanlig Spiise, men alleene til at bestride Overtroe og ugrundet Sædvane, og at viise, at der ere adskillige Ting, som Mennesker kand føre sig til Nytte, men som de have Uffkye for, alleene efterdi de ikke ere brugelige. Skulde man have Uffkye for nogen Føde, maatte det heller være Sviin og Blod, som er forbudet udi det gamle Testamente, og i sig selv er usundt, eller Ual, Hummer og Krabber, som ere et slags Slanger og Søe-Monstra: men saadant vrages af ingen, efterdi det er en antagen Spiise. Jeg kand ikke see, at en Slagter kunde tabe noget af sin Valeur intrinseqve, ved at flaae en Uls, Bjørn eller Hund, meere end ved at slagte et Sviin. Jeg kand ey heller see, at en Kockepige, der uden Skye vrider Halsen om paa Duer, Kyllinger ic. kunde holde det for en Samvittighed at expedere visse Creature som ingen anden merite har, end at skidne Folkes Stuer. Naar Mangel paa et slags Kiød kommer udi et Land, maa man examinere hvad andet som er ædende, og kand give god Føde: Naar Kyllinger og Algerhøns ic. slaaer feil, maa vi forsøge at spiise Viber, Strandmoger ic. Naar Tælle mangler, maa vi betiene os af Tran, og naar Giedning fattes til Jorden, maa vi informere os om visse Folkes Maader, som med Succes bruges for at erstatte saadan Mangel; Thi Gud har givet os flere Midler til Livets Ophold, end vi gemeenligen indbilde os.

Dette anfører jeg ikke for at giøre Skaden ringe, helst udi denne Province, hvor Sygdommen synes at have raset sterkere end udi noget andet Land i Europa, men alleene for at opmuntre nedslagne Gemytter, og som frygte for Hunger. Thi man kand ellers i Almindelighed siige, at denne Uheld er stor, ikke alleene for Landmænd, men endogsaa for Riibstedmænd, ikke alleene for dem som have lidet Skade, men end og for mange, som ere conserverede: Thi de tage merkeligen Feil, som bilde sig ind at alle conserverede Gaarde ville af denne Ulykke profitere. Nogle ville vel vinde derved: andre derimod tabe den halve Deel af deres Indkomster. Til dette at forstaae, maa man i Aigt tage, at Landet bestaar en Deel af Korngaarde, een Deel af Græsgaarde. De første som beholde deres Køer, ville useilbarligen derved vinde, og deres Hollænderier blive af dobbelt saa stor Importance som tilforn, og det saavel i henseende til Melk og Smør, som kommer udi stor Priis, som i henseende til Siødningen: de andre derimod, nemlig Græsgaarder, hvoraf ere fast lige saa mange, og hvis fornemste Herlighed bestaar udi Studehandelen, ville tabe den halve, om ikke 2. tredie Deele af deres Indkomster; Thi nu ere Studene saalte, som man endnu ikke tør kiøbe eller saa hastig kand faae til Kiøbs igien, saa at Græsset vil staae og raadne paa Marken, Studehandelen ophøre, og conseqventer den halve Deel af Gaardenes Afgifter forsvinde. Vil man siige at Græsgaarde kand forvandles til Sædegaarde, da lader det sig ikke giøre, een Deel saasom mange Jorder ere ubequemme til Sæd, og derfor af Nødvendighed ere udlagde til Græsning, een Deel ogsaa efterdi de fleste Landmænd have ikke flere Hovierie-Bønder end de behøve til deres Jorders Drift, ikke at tale om, at Studene, som udi Ployning ere Ugermandens Medhielpere, ogsaa mangle. Dette har jeg holdet fornødent at erindre, saasom jeg mærker Folk almindeligen udi slige Raisonnements at vildfare.

Ellers, saasom ingen Ulykke er saa stor at der jo noget Got kand flyde deraf, saa kand derved Skovene, der udi en Tid af 100. Aar og mindre have været udi saadan Aftagelse, at man inden stakket Tid

Tid kunde vente at see dem gandske øde, igien komme til nye Bært. Aarsagen til Skovenes Aftagelse i vor Tid, maa fornemmeligen tilskrives den store Mængde af Køer og Stude, som Landmænd have tillagt sig meer end deres Forfædre: Thi paa adskillige Hovedgaardene, hvor Besætningen for 50. Aar siden bestoed kun af 50. Køer, findes den nu at bestaae af 100., og hvor man fordem holdt 100. Stude holdes nu 200. Mange tilskrive vel Skovenes Aftagelse andre Aarsager, nemlig Forsømmelse i at plante, og alt for megen Skovhug; men den rette Aarsag er Creaturenes store Mængde, hvoraf vore Skove vrimsle og hvorved al Opvært hindres; Thi en Stud eller Koe kand udi en halv Time fortære det som kand blive til nogle tusinde Læs. Vore Forfædre have været ligesaa forsømmelige i at plante som Folk nu omstunder ere, og Skovhug har været større i gamle Dage, da fast alle Kjøbsted-Bygninger vare af Træ, og dog have alle Skove udi nogle tusinde Aar været ved Magt; saa at Skovenes store Aftagelse bliver et Mysterium, hvis den ikke tilskrives Creaturenes Mængde, som i vor Tid ikke haver været proportioneret efter Landets Evne. Ved denne Hændelse kand forarsages en nye Epocha udi Skovhistorien: Thi der kand udi de Skove, hvor Grunden er frugtbar, udi nogle Aar opspire saa meget, at Skoven udi nogle 100. Aar kand holdes ved lige.

Jeg vil slutte min Betænkning over denne Uheld med en liden Opmuntring og Formaning: med Opmuntring til dem, som have lidet Skaden, at de med Taalmodighed skikke sig udi Guds Billie, og haabe, at den, som har saaret, kand og læge, at de ikke gandske lade Modet falde, men søge at betiene sig af alle de Midler, som Gud har givet Menneskene til at oprette de faldne Sager. Jeg haver forslaaet nogle Midler, og andre, som ere meere kyndige udi œconomiske Videnskaber, kand viise flere. Skaden kand nest Guds Bistand igien oprettes, naar Landmænd med en særdeeles Omhed udi de første Aar, medens Saaret endnu er aabent, blive tracterede; Thi de ere nu som skjøre Egg, der ikke taale at røres meget ved, og Landets Styrke grunder sig paa deres Velstand. Jeg siger: de
ere

ere som store Egg der ikke taale at røres ved, thi saasom Riød, Smør, Ost fattes: Have de intet at æde uden Kornet; saa at Bønderne intet land selge til at yde deres Landgilde og Skatte. Min Formaaning er til de Conserverede, at de ikke søge at profitere af deres Medbrøders Ulykke; men heller at bevise dem al christelig Assistance: Tilgemaade, at de ikke bilde sig ind, at deres Conservation er ringeste Beviis paa deres Meriter; Thi mangen Gudsfrygtig Enke har mistet udi denne Calamitet sin største Belførd, og mangen en u-barmhertig Kornpuger er bleven conservered. Jeg laster vel ikke den Talemaade om Guds Straf: men naar jeg hører den for ofte i de sidste Folkes Munde, raader jeg ikke at gjøre saadan Misbrug deraf, at Bantroe og Forargelse derved kand forarsages. Vi have alle fortient Guds Straf: hvorudover, ligesom ingen, der geraader udi saadan Uheld, kand protestere imod Himmelen derfor, saa kand og bør ingen at regne sig sin Conservation til nogen Merite, og troe, at efterdi han har ingen Deel haft udi den almindelige Skade, han ogsaa ingen Deel haver haft udi Landets almindelige Synder.

I Aaledning af denne Mortalitet er bleven omtvistet, hvilken Ulykke kunde være størst, enten saadan Sygdom havde angrebet Hestene eller Horn Dvæget. Nogle meene, at Mortalitet blant Beestene vilde have forarsaget størst Ulempe; og til at bestyrke deres Meening, bruge saadanne Argumenter: 1.) Efterdi man ingenlunde kand undvære Hestene, i henseende til Jordens Dyrkning, og i sær til daglig Riørsel; thi hvorledes vilde Bonden og Landmanden blive af med sine Væhrer, som maa føres paa Bogne, og ikke kand bæres paa Axlerne til Riøbstæder. 2.) Bilde deres Havre, som meest fortæres af Hæste, blive til liden Nytte. Det første Argument er heel vigtigt; thi, end skiont man i Nødsfald kunde spende Stude for Bognene, vilde Reiser blive langvarige: Hvad det andet derimod angaar om Høes og Havres debit, da er det ikke af lige Vigtighed; Thi en stor Deel Havre bruges til Staldstude og andre Creatures Føde, og meere deraf kunde end forbruges, hvis Bønder efter Forpagternes Exempel og vilde stalde Stude. Derforuden ere de fleste Havre-Jorder af den Beskaffenhed, at derudi kand saaes, saa vel Byg som Rug og Boghvede. Det Høe, som fortæres af Bønder-

nes Hæste, og som bliver ført til Riobstæderne at selges, kunde med større Fordeel tiene til Føde for Bøndernes Dvæg, hvorpaa de fleeste ikke legge meget Bind, skjønt den halve Deel af Bondens Belfærd derudi bestaar. Saadant haver jeg forestillet nogle af mine nye kjøbte Bønder, hvilke alle have stor Høe Biering, men i Steden for at legge sig Køer og Stude til, have ført Høet til Riobenhavn, hvorved de have slidet deres Heste og Vogne, og forsømt deres Tid, saa at med al den Herlighed, som deres Gaarde besidde, deres Tilstand stedse har været slet. En fornuftig og duelig Bonde selger aldrig sit Høe, men veed bedre at føre sig det til Nytte. Man seer heraf, hvad Uleylighed, der vilde flyde af Hæsternes Mortalitet, item hvorvit man kunde bøde paa saadan Mangel. Horn Dvægets Ddeleggelse derimod incommoderer langt meere: thi derved tabes Melk, Smør, Ost, Riød, Giødning, Plov- Arbejd, Lys, Huder, som gjør den halve Deel af Menneskets Føde og Klæde, paa een gang; saa at ingen fornuftig Landmand kand tage i Betænkning at bifalde deres Meening, som holde Dvægshygen skadeligt: thi det er kun Riobsted-Folk, Petits Maitres og Fruentimmer der frygte at bruge deres Beene, som kand falde paa den anden Meening; men de samme ere herudi ikke competente Dommere.

Ellers maa her saavel som i adskillige andre Tvistigheder distingueres imellem Tider og Steder. Om et Land udi Krigs-Tider paa een gang mistede alle Hæste, var det en ubodelig Skade, saasom en stor Deel af en Stats Styrke derudi bestaar. Hvad Stederne angaar, da ere der visse Lande, hvorudi Dvæg bedre kunde undværes end Hæste: udi Sverrig og Norge for Exempel ere Beyene af den Bestaffenhed, at man ikke kand komme frem uden til Hæst; saa at Mangel paa Ride-Hæste vilde forarsage, at paa mange Steder Kirke-Tjenester vilde ophøre, med mindre Præsten vilde reise til Annexet paa en Koe eller Stud, hvilket baa-
de var uanstændigt og ugiørligt, og at gaae til Fods,
høist om Vinteren, var et Martyrium.